

PREGLED

vojne koji su ostvarili, ustanak se završio uspjehom i protivnik u oslobodilački rat u Bosni su nastupili oslobodivši dahnuli srpski ustanici.

Odgovore na ova pitanja tražen je često u međunarodno-političkim odnosima u kojima se stvorio ustanički pokret, naročito onih, koje su ostale kada se Rusija našla u ratu sa Turcima i kada je došlo do stvaranja srpsko-turkog ratnog saveza (1807—1813). Navodno, u početku je hota ustanika bila stihijna, potpuno nesposobna pojedinačnih borbi sa protivnikom, a na pojmu oslobodilačke borbe pomisljalo se tek kada je Rusija stupila u rat sa Turcima, i sa nadom da se ona uz pomoć Rusije ostvari. Svakako da je ratni savez ustanika sa Rusijom bio od utjecaja na dalji razvoj ustanika, ali je ustanak već u svoje prve tri godine postigao određene uspehe za dalji razvoj oslobodilačke borbe. Na potomajući značaj objektivnih okolnosti ni u tome prvom periodu, treba podvući činjenicu da su određene subjektivne snage, ustaničke mase i njihovo vođstvo, u određenim objektivnim uslovima, u stanju u turskom carstvu i njegovim odnosima sa drugim silama tražile mogućnosti da svoju borbu vode ka ostvarenju oslobodilačkih ciljeva, najavljenih od samog početka ustanika. Zato je nužno obratiti pažnju i na to, kako su ustanici gledali na perspektive oslobodilačkog rata i kako su se borile za njihova dostizanje.

Kao logična nadopuna navedenog shvaćanja o presudnoj ulozi spoljnopoličkih okolnosti, javlja se shvaćanje da je ustanak bio nešto stihijno, objasnički raje koja je dohvatila oružje jer drugog izlaza nije imala, ne misleći mnogo kakav će ishod njene borbe biti, a zatim, bratrena pevim uspesima, zalazila u nove borbe. Nesumnjivo da u masovnim pokretima ima i stihijnosti, stihijnosti je bilo i u ustanku, prvenstveno u njegovoj prvoj godini, ali je od početka bilo i svesnih napora da se sagledaju njegove pune perspektive, i borba povede sa gledišta određene političke i ratne strategije, kako ne bi bila prepuštena slučajnosti.

Tokom 1804 godine postojale su izvesne protivnosti između ograničenog cilja, likvidiranja dahija, i težnje za oslobodilačkom borbom protiv turske vlasti uopšte. Ali je njihovo razređenje značilo u stvari savladavanje nužne stape jačanja ustaničkih snaga i stvaranje osnovica daljeg rata. Dahija su bili odmetnici od Partine vlasti, stoga je postojala mogućnost da se ustanak povede bez formalnog raskida podaničkog odnosa između Partii i ta vije. Porta je u početku imala razloga da na ustanak gleda kao na događaj koji joj nije poznati da beograd-

ski pašaluk vrati pod svoju vlast. Zato su ustanički zapovednici nisu imali odlučujućih političkih ciljeva, a formalni vrati beograd-paša, našla je u dahija po selima Partii, na površi Partine vlasti likvidirajući dahija. Odlučila je nastupiti da osvoji i poruži dahija, čime im je omogućila da dođu prvu stapu svoje borbe.

U početku ustanika, vođstvo je postalo masovna težnja moralo da postavlja ciljeve, dok se mase u praktičnoj borbi ne osvoji u svojoj samostalnoj snazi. Boga je 1804 godine i masovna ustanak prihvatila kao borbu protiv dahija i ne kao borbu protiv Partine vlasti. Praktično, u tome nije bilo protivnosti, jer su dahijske snage bile glavne vojne snage u pašaluku, njihovo likvidiranje bilo je preduslov za dalji oslobodilački rat.

Situacija u beogradskom pašaluku postala je nešto slobodnija poče pogubljenja dahija. Bosanski vezir, Bečli-paša, nije mogao naterati Gušanac-Aliju da sa svojim krečanjima napusti beogradsku tvrđavu, kako bi u nju došao redovan garnizon, stoga nije mogao izričito tražiti ni od ustanika da polože oružje. A kada je to naredi Partii počela zahtevati, ustanici su imali razloga da taktiziraju i dalje, ne otkazujući formalno još uvek svoj podanički odnos. Pod vidom daljeg likvidiranja turskih odmetnika, u prvoj polovini 1805 godine nastavili su čišćenje unutrašnjosti Srbije i likvidiranje turskih garnizona.

Otvoreni sukob sa Portom nastao je tek sredinom 1805 godine. Nikli Hafiz-paša, određen za beogradskog vezira, kretno je s namerom da silom natera ustanike da polože oružje, ali su ustanici njegovu vojsku potukli u boju na Ivankovu. Tako su tek u drugoj godini ustanika otkriveni njegovi pravi ciljevi, borba protiv turske vlasti uopšte. A za to vreme bili su ostvareni bitni uslovi da se takva borba razvije, oslobodena je velika teritorija, mobilisane mase za borbu, i oprobane ne samo u borbi protiv dahija, već i u odbrani od spoljnog napada. Odmetnička vladavina dahija u beogradskom pašaluku bila je, dakle, povoljan uslov za određenu ustaničku taktiku, stvaranje Partii do stvaranja osnovica za dalje širenje ustanika i početak oslobodilačkog rata.

Rat ustanika protiv Partii nije se mogao voditi silnim taktiziranjem, — trebalo je izdržati pritisak velikih turskih snaga. A nije se moglo misliti da se nesavisnom zalobodom Srbije može sačuvati stalna borba na njenim granicama. Broke vladavine turskim neprijateljima Topci su i ustanici bili svesni. U tome su ustanici ipak

BOSNA I HERCEGOVINA U STRATEGIJSKIM PLANOVIMA SRPSKIH USTANIKA

vijeli perspektive svoje oslobodilačke borbe protiv daleko brojnijih snaga?

Perspektivu svoje oslobodilačke borbe ustanici su vidjeli pre svega u tome što su na svim staništima odakle su očekivani poručili napasti, postojala i porobljenim narodima, kao što su bili, želja za slobodom. Na te masne rezerve oslobodilačkog rata, svesništvo u oslobodilačkoj borbi, ustanici su gledali kao na čimbenik uravnotežavanja snaga prema brojnjem neprijatelju, i elemente strategije oslobodilačkog rata izgrađivali na perspektivi ostvarenja oružanog saveza sa porobljenim narodima Balkana. Takvi planovi javljaju se već u vreme priprema borbe protiv dahija, a razrađuju se tokom ove borbe, što je ujedno dobar vid u oslobodilačkom karakteru ustanka od samog njegovog početka.

Uoči srpskog ustanka, crnogorski vladika pisao je dečakom igumanu: »Imamo namjeru mi Crnogorci i Srbi s beogradske strane skočiti na oružje protivu naših neprijatelja Turaka, ako možemo i vas da izhvatimo... I nadamo se da će i slavna Rusija pomoći svima hrišćanima da se oslobode turskoga yga«. Svedočanstvo je rečito, ali kakve su se sve pripreme sprovođile iz ovih nagoveštaja, teško da će se ikada dokučiti. Jedno je ipak jasno, da se u ovim namerama krije ona strategija koju ustanici razrađuju već od 1804 godine nadalje. Ujedno, u pitanju ostonca na Rusiju u ovoj borbi, javljaju se i osnovne protivrečnosti između oslobodilačkog karaktera ustanka i karaktera ruske politike na Balkanu.

Kakav je bio stratezijski plan oslobodilačkog rata ustanika, može se rekonstruirati prema svedočanstvima koja su od 1804 godine nadalje potpunija. Likvidirajući turske garnizone u beogradskom pašaluku, ustanici bi krenuli van njegovih granica, dižući narod okolnih krajeva na ustanak. Isto tako, širili bi ustanak i Crnogorci, da se sastanu sa srpskim ustanicima, a s druge strane, pomučni ustanak u Hercegovini. Spojivši se, srpski ustanici i Crnogorci presekli bi vezu Bosne sa istočnim Balkanom. Podizajući ustanak u Bosni, i nadirući iz Crne Gore preko Hercegovine i iz Srbije preko Drine, ustanici bi likvidirali turske snage u Bosni. Oslobodivši Bosnu i Hercegovinu, blo bi stvoreni oružani savez sa neekscipnim borbenim rezervama, koji bi mogao da se suprotstavi Turskoj na jedinstvenom frontu od Vidina do Skadra. Ostvarenjem ovakvog saveza moglo bi se preći u ofanzivu nošenu snagama oslobodjenih masa, podržanu od porobljenih masa istočnog Balkana.

Ne treba naročito naglašavati kakvu je važnu ulogu u ovakvoj stratezijskoj zamisli imalo podizanje naroda na ustanak u Bosni

i Hercegovini i borbu sa temeljitim turskim snagama. Jasno je i to, da su srpski ustanici, izloženi sa tog strana neprijateljskim napadima, u ovakvoj zajedničkoj borbi ostali i jedinu mogućnost ostvarenja i održanja neposredne slobode.

II

Odmah po izbijanju ustanka, ustanici su poslali poslanike u Crnu Goru, Bosnu i poruke u Hercegovinu, sa pozivima na zajedničku borbu. Iz tih poruka sve potpunije se nagleda strategija oslobodilačkog rata porobljenih naroda. U pismu srpskih ustanika hercegovačkim starješinama od 27 avgusta 1804, poručuje se: »Složite se svi zajedno i ete vi ovak, koji će se namučiti, a ima i drugi čovek lakav u Bosni, koje je sve gotova podignuti se, da se s nama sjedini, samo čeka na vas. Zato, ljubezna braćo, ne upustite iz vaših ruku srećno vreme i slušajte, ne svi zajedno... udrite, vi od te strane a mi ćemo od ove s neustrasivim duhom i pomoću božjom pređe mesec dana sastati nam se vojske u Sarajevu, gde je završ i džebane, svake blaga i bisera nabrojeno... Slične poruke poslale su i crnogorskom vladici, a u istom smislu je vladika dobio pozive od hercegovačkih i bečkih plemena. »Ustani, gospodine, boga radi, — plesaj su mu Drobunjac 20-tog juna — jer nam je bolje jedan dan u slobodi živeti, nego ovoliku muku i napast trpeti... Zar ne vidite šta uradiše Sijanci? Uzeše sav beogradski pašaluk...«

Nesumnjivo da je i vladika sa Crnogorcima želio da ustane na Turke, da ostvari onu zajedničku borbu o kojoj je ranije pisao dečakom igumanu. Ali Rusija nije davala mnogo podrške onim nadama, koje je vladika u istom pismu izrazio.

Na Rusiju nije računao samo crnogorski vladika već su računali i srpski ustanici, a Rusija je takođe računala sa raspoloživom porobljenih naroda pod Turskom, i sa srpskim ustanikom kada je on labio. Međutim, ti računali su se u svojoj osnovi razlikovali, i ukoliko je dolazilo do bližih veza, ukoliko su objektivne okolnosti upuštivale na zajedničku i sporazumnju akciju, razlike su se sve više pokazivale, rasotkrivajući stvarne interese jedne i druge strane.

U prvim godinama ustanka (1804 i 1805) ruska politika bila je opterećena protivrečnostima između želje da ustanak koristi radi učvršćenja svoga uticaja na Balkanu, i želje da učvrsti savez sa Turskom radi ostvarenja Napoleоновih planova. Priželjkujući da raskomada rusku carevinu, Rusija se bojala sličnih Napoleоновih namera, jer se poile ostvarenja Italije očekivale Napoleоновu zakoriscenje na Balkanu.

PREGLED

Polupetive. Podrazumljivo da Napoléon sa svoje namere može da izazove oslobodilački pokret narodnih naroda na Balkanu. Rusija je nastojala da ih srušuje, a srpski ustanak odriče u granicama koje su izložene ustankom Srba u beogradskom podizanju. Spisovodci odobreno misle prema sopstvenoj osobi ustava. Rusija je ustankom deputatima savetovala ograničene zahteve, a još ranije preko svoje ambasade u Crnoj Gori, Marka Ivočića, nastojala da odriče u utrobu Crnogorice i Hercegovine. Pod njegovim pritiskom morao je obavestiti svoje pripreme i crnogorski vladika, a preko pisama hercegovačkim starešinama, Ivočić se trudio da i njih sadrži od ustanka.

Krajem 1805 godine, posle pobeđe nad Hafo-palom, spremajući se za produžetak rata, u skladu sa svojom osnovnom strategijskom koncepcijom ustanici nisu hteli da čekaju da budu napadnuti za svih strana. Nastojali su da pre početka turske ofanzive mobilizuju nove snage širenjem ustanka, svojom ofanzivom ometu koncentraciju turskih snaga na granicama, i svoju situaciju bitno imeno odlučnim sukobom sa turskom vojskom iz Bosne, koja je bila mobilisana i kretala se ka Drini. Zbog smetnji koje su se javile od strane Rusije, krajem 1805 godine pisano je ustaničkim deputatima u Petrogradu: «A vrlo bi dobro bilo, da nam se dopusti da se sastanemo s Crnogorcima a i njima da se piše da pristanu na to. Ako bi sve to tako bilo zaista bi Turci bitku izgubili». U produžetku pisma, pored traženja toga odobrenja, vidi se i osnovna ustanička ofanzivna strategija: «Turci jako navaljuju na nas, nego umolite dobrotvora (tj. Rusiju) da nam se dopusti da preko naše granice prelazimo. Bolje je da mi Turke na njihovom zemljištu razbijemo, nego da ih dočekujemo na našem. I da smo to dopuštenje imali, dosad bili bismo jedni u Sofiji, drugi u Bosni, treći u Arnautluku, a četvrti do Rusčuka. Ali gledajte ko nije bilo dosad, a ono odsad, Neka nam se dopusti i to treba čas pre.»

Bez obzira da li bi uspehi ofanzive bili uspehi, kako su ocenjeni u navedenom pismu, bitno je insistiranje na otvorenju političkih preduslova za ustaničku ofanzivu i zajednički oslobodilački rat. S obzirom da je krajem 1805 godine ruska politika želela za slučaj Napoleonomog napada na Tursku da obezbedi svoje interese stvaranjem hrišćanskih država na Balkanu pod vrhovnom vlašću Rusije, poslate su preporuke ruskom konzulu u Crnoj Gori, Sankovskom, da omogući uspostavljanje veze Crnogorcima sa srpskim ustanikima. Tako ustanički ofanzivni operativni plan nije imao smetnji od

strane Rusije, ali s druge strane, neka ne bi na praksi bio pomoć s njene strane.

Kako se gledala od strane osloboditeljske Srbije, tako i sa gledišta osnovne strategije oslobodilačkog rata, ofanziva prema Buni i Crnoj Gori bila je od odlučajnog značaja. Ona je bila ujedno predušje za Crnogorci i Hercegovci krenu u zajednički pohod, i tako dođe do razdvajanja turskih snaga. Ovo je bio najvažniji deo operativnog plana sa 1805 godinu, jer je bilo znakova da rumeljski valja neće skoro krenuti da se stavi na čelo trupa čija je koncentracija predviđena u Sofiji, za početak preko Niša na Srbiju. Na istočnoj strani ofanziva je imala ograničen zadatak da se zauzmu povoljniji položaji za odbranu od prethodnog napada rumeljskih trupa, a sa to vreme trebalo je dobiti odlučnu bitku sa bosanskim turskim snagama.

Na drinskom frontu situacija nije bila naročito povoljna, jer su ustanici još opasivali Sabac, a morali su se ujedno braniti od turskih odreda koji su već januara počeli da prelaze Drinu i potičuju ustanike. Ofanziva prema Višegradu i Novom Pazaru imala je zadatak da prisili turske trupe na povlačenje sa drinskog bojišta i time olakša ustaničku ofanzivu preko Drine. Na jugozapadnom frontu, pokretom Crnogoraca i Hercegovaca bile bi podeljene turske snage, i omogućeno ofanzivno nastupanje ustanika prema Crnoj Gori, a time osigurano i mogućnosti za zajednički napad na Bosnu sa tri fronta, preko donjeg toka Drine, preko Višegrada i od Hercegovine.

Planovi i predviđanja ustanika u početku su se uglavnom ostvarivali. Turske trupe iz Bosne prodrle su preko Drine, potisnule ustanike i probile se do Sapca, ali su pri pokušaju daljeg prodora ka Beogradu zaustavljene i potisnute natrag u Sabac. Kada su se pripremale za novi pokušaj prodora, turske trupe su dobile naredbu za povlačenje, zbog kritične situacije na drugim bojištima. Razvijajući svoju ofanzivu na jugozapadnom frontu ustanici su stigli do Višegrada, Priboja, Rudog, a druga kolona nastupala je prema Novom Pazaru.

Razvoj ustaničke ofanzive šavao je ustanicima nađe da će se njihovi planovi ostvariti. U jednom pismu poslanom početkom aprila, situacija na bojištima prema Bosni ovako se ocrtava: «dobili smo i pola pasarske (mahije) i Stari Vlah i nadamo se kroz koji dan s Crnogorcima sastati se... Svi nas sebi zovu, samo orudja nemaju. Čujemo da su se i Crnogorci krenuli i Skadar opkolili, Dubrovnik, Boku i Dalmaciju krenuli. I tako je, u ime božije, Bosna opkoljena. Još jedan to želimo da sa s Crnogorcima sastanemo.» Turski izvori takođe govore da

BOSNA I HERCEGOVINA U STRATEGIJSKIM PLANOVIMA SRPSKIH USTANIKA

je Bosna opkoljena sa tri strane neprijateljima, da Turci nisu sigurni od srpskih ustanika a ni od osma bosanske raje, da su ustanici savladali na Stari Vlah, Priboj, Rudu, Pleslje, Višegrad i na Novi Pazar, a Višegrad i Priboj popalili. Uzemirnost je bila velika, širili su se razni glasovi, i po raznim vestima i utiscima inostrana štampala beležila je veće uspehe nego šta su li ustanici postigli. Ipak je karakteristično da se u preuveličani uspehi preklapaju sa ustaničkim planovima, naime, pisano je o upadu Crnogoraca i Hercegovaca u Bosnu i prodiranju srpskih ustanika od Višegrada prema Sarajevu. A takvu tešku Karadžorđe je ponovo podvukao u pismu crnogorskom vladici pisanom aprila, poručujući mu: «Da se namu s vojskom, što skorije možete, na pomoći nadete i da odmah s leđa čuđa na Bosnu udarite, da dišemo sve što se čestitim krstom kmiti, da ustane i Bosna i Hercegovina.»

Međutim, Crnogorci su se zapeli u druge borbe. Da bi sprečila okupljanje Boke od strane francuskih trupa, ruska flota je krenula da iskrcva vojsku u Novom. Mada je ranije crnogorskom vladici s ruske strane preporučeno da se stavi u vezu sa Karadžorđem i srpskim ustanocima, sada je bio angažovan u borbama za Boku i oko Dubrovnika, o čemu je već januara pisao Karadžorđu. Čujući za te borbe Crnogoraca, ustanici su smatrali da je to početak širenja ustanika, i da je zadobijeno zasluge za upad Crnogoraca u Hercegovinu. Međutim, vladika je maja meseca poručio Karadžorđu da se srpski ustanici ograniče na odbranu oslobođene zemlje, da ne prelaze njene granice i ne upadaju u zemlje pod Turskom. Pre nego što mu je stigla ta poruka, Karadžorđe je ponovo maja meseca, s obzirom na situaciju na ratistu, ukazivao vladici na odlučujući značaj borbe sa srpskim snagama u Bosni: «mi pravedno namereni naš konac prede polučiti ne možemo, dok nju (tj. Bosnu) ne porazimo; ona razslabljava nas tako, da čemo mi s njom dosta muke imati, ako ju Vi ne obuzdate.» Radi odlučujuće borbe protiv turskih snaga u Bosni, Karadžorđe ponovo poziva svu «crnogorsku, dalmatinsku i hercegovačku, bratru, premišu i predragu braću» u oslobodilački savez, «u draštvo oružja i međusobni obrambeni i napredatelni savez».

Akcija Crnogoraca prema Hercegovini postala je, te je omogućeno ugušenje ustaničkih pokreta u Hercegovini, a time i koncentracija svih turskih snaga prema srpskim ustanicima u Starom Vlaku i kod Novog Pazara, kao i pojačanje turskih trupa na Drini. Tako se situacija preokrenula, i novim napadima turskih trupa ustanici su bili potisnuti iz Starog Vlahu i od Više-

grada ka Čalici, koje je takođe ponovo zauzeto, a od Novog Pazara potisnuti su na Rašku i Ibar.

U ukupnom svome rezultatu, s obzirom na uspehe postignute na istočnoj i jugoistočnoj fronti, prema Vidinu i Nišu, gde su zauzeli povoljni odbrambeni položaji, ustanička ofanziva je doživela jačanju odbrane pred tursku ofanzivu. Ali njen glavni cilj, prodor ka Crnoj Gori i zajednička akcija prema Bosni, nije postignut, i ustanici su bili u leto 1806 godine prinuđeni na pozicijsku odbranu od brojnijih turskih snaga koje su se već uverstile u Zlati i spremale se takođe da udare od Vidina i Niša.

Turska vojska preduzela je koncentričnu ofanzivu sa tri strane. Trupe koje su krenule od Vidina bile su putovane kod Porečke Reke, a na Deligradu je pružen anašan otpor pokušaju prodora turskih trupa niz Moravu. Za to vreme turska vojska iz Bosne prodirala je u dve kolone, preko Sapca i preko Valjeva. U kritičnoj situaciji koja je nastala na zapadnom frontu zbog ovih prodora, Karadžorđe je veštini manevrma uspeo da potisne obe turske kolone, i da odmah zatim izazove odlučnu bitku na Mišaru, u kojoj je turska vojska iz Bosne bila potpuno poražena. Oslobođen pritiska na zapadnom frontu, Karadžorđe je prebacio sve snage na Deligrad, odbio napad i potisnuo turske trupe prema Nišu, preteći opkoljavanjem, tako da su ove prinuđene da traže primirje.

Oslobođeni spoljnog pritiska ustanici su krajem 1806 godine mogli da krenu u uspešnu ofanzivu protiv zaostalih turskih garnizona u Beogradu i Sapcu. Citava Srbija bila je oslobođena, osnažena za dalje ratovanje, a tada se i spoljnopolitička situacija iz osnova promenila. Izbio je rat Rusije i Turske, pružajući ustanicima nada da će u ratnom savezu sa Rusijom ostvariti svoje oslobodilačke ciljeve.

III

U svojim nadama da dobiju pomoć od Rusije ustanici zaista ništa više nisu mogli počeleti, nego da i sama Rusija stupi u rat protiv Turske. Kada se to ostvarilo, ustanici su već imali tri godine borbi sa sobom, sa njihovim velikim tekovinama. Oni su se, dakle, mogli javiti kao ravnopravni partneri u novom ratnom savezu, utoliko pre, što su nastojali da stvore anašan oslobodilački savez sa narodom u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini. To nije bilo nepoznato ni Rusij, stoga je ona, stupajući u rat protiv Turske, računala na one stvarne dobili koje može imati u ratu od ustanika i porobljenih naroda na Balkanu. Ruski ratni plan računao

je za ovu istu strategijskim elementima sa kojima i ustanički ratni plan, što se jasno vidi iz predlozaka koji su urađeni: «Kada knez generala Mihajlovića bude raspoređen na Dunavu, njegovu levu krilo poslanje su na tvrđavu u Bazaridžiji i pri Crnom Moru, a desno doći će u neposredan dodir sa Srbima, koji tek što su zauzeli Beograd. Pašto su zauzeli tako značajno mesto, to je data mogućnost ovom hrabrom narodu da, tako reći, usredredi svoju moć, i mi bismo njihovom pomoću izvršili sebi veze sa Hercegovcima, Crnogorcima i našom vojskom koja se nalazi u ovom kraju tako, da bi se naša zaštitna linija prostirala od Crnoga do Jadranskog mora.»

Ruski ratni plan potpuno se poklapao sa planom ustanika, odnosno, u njegovom okviru mogao se naći oslonac za ustanički ratni plan. Nova situacija pružala je perspektive ostvarenja željenog oslobodilačkog saveza, zbog uticaja koji je Rusija imala na Crnu Goru i porobljene narode pod Turskom. S druge strane, učešće Rusije u ratu moralo je vezati značajne turske snage za Dunav, a time i praktično olakšati ustaničku ofanzivu na zapadnom i jugozapadnom frontu, i zajedničku akciju sa Crnogorcima i Hercegovcima prema Bosni. I za rusku vojsku je ovo značilo veliku pomoć, obezbeđenje njenog desnog krila, i sprečavanje da se značajne turske snage iz oblasti susjednih Srbije i Crnoj Gori prebace na ruski front. Tako je ratni savez u priličnoj mjeri raspodjeljivao teret rata. Pomoć koju su ustanici tražili bila je uglavnom u oružju i drugim ratnim potrebama, zatim u sadejstvu ruskih pomorskih snaga koje su bile na Jadranu, a zato bi ustaničke snage na litočnom frontu sudeleovale u ofanzivi na Vidin.

Po svojim osnovnim koncepcijama ruski i ustanički ratni plan bili su saglasni, ali je bilo razlike u ratnim ciljevima, koji su davali realnu snagu tim planovima. Za srpske ustanike ostvarenje veze sa Crnom Gorom i narodom Bosne i Hercegovine bio je uslov iznjenja oslobodilačkog rata i garancija apasivne nezavisnosti, a Rusiji je rat bio nametnut, u lato vreme kada je bila zapletena u ratove na drugim stranama. Kada je trebalo započeti sa ratovanjem, zbog nedovoljnih snaga ruski plan se sveo na vrlo ograničen operacioni plan, koji ne samo da nije mogao davati oslonca ustaničkoj ofanzivi, nego je predviđao da ustanici bace težište svojih operacija na istočni front, suprotno njihovim namjerama. «Ja mislim — pismo je general Mihajlović ustanicima — da je posle Beograda Vidin na redu. Osvojit će njega možete utvrditi na večna vremena nezavisnost i mir narodu srpskom. Pisma tome da li vi ne biste mogli krenuti

glavnu snagu vaše ovom mestu i da li možete prevesti preko Dunava i uputi Karloju 4-5000 vaše vojske, koja su zajedno s nama ratovala od ove strane? General Mihajlović, dakle, ustanicima poručuje da operacijama prema Vidinu učvrste svoju nezavisnost, iako je ustanicima bila dobro poznata strategijska situacija na Balkanu. Slični njegov cilj bio je da prevrate ustaničke snage ne samo prema Vidinu, već i u Malu Vlašku, i pripoji ih svojim trupama, radi pojačanja. To je bio prvi vidan simptom ruske slabosti. Ipak, verujući da će ruske trupe čvrsto držati svoj front i započeti operacije na njemu, ustanici su ponovo prepremali ofanzivu na susednom i jugozapadnom frontu, daleko širik razmera nego 1808. godine, jer su sada čitavu obalu Drine držali u svojim rukama.

Uslovi za ustaničku ofanzivu i sadejstvo sa Crnogorcima bili su povoljni. Sulejmanpaša Skopljak sa svojim trupama nalazio se u Hercegovini, zbog opasnosti upada Crnogoraca i podizanja naroda na oružje. Ustanici su poslali izaslanike u Bosnu da pripremaju narod za borbu, a krajem marta prvi ustanički odredi prešli su Drinu sa ova mesta, i krenuli prema Janji, Bijeljini i Zvorniku. Karađorđe se spremao, pošto učvrsti opsadu Užica, da napadne na Višegrad i preko Višegrada upadne u Bosnu. Preplaka između Karađorđa i crnogorskog viadike, kao i Karađorđeve proklamacije narodu u Bosni i vladičina pisma hercegovačkim glavarima, učvršćivali su namere da se što pre ostvare zajedničke operacije. Uхватivši neke ustaničke izaslanike u Bosni i proklamacije koje su nosili, Turci su primenili oštrije mere, započeli sa razoružavanjem naroda i represalijama, što je povećavalo otpor mas i stvaralo povoljniju situaciju za ustanak.

Pokreti ustanika izazvali su veliko uznemirenje u Bosni. Francuski konsul David pisao je iz Travnička: «Srbi su prešli Drinu. Evo ih u Bosni i za tri do četiri dana do Travnička, žalosne ali neminovne posledice našega oklevanja i naše usluđne formalnosti s obe strane.» Pod ovim se mislilo na francusko-turske pregovore. Porta je, po nekim vestima, bila sklonu da zatraži pomoć francuskih trupa, da iz Dalmacije pređu u Bosnu i odajte napadnu na ustanike. Te vesti su razvile sumnje da jeultan predoč Bosnu Francuzima, pojačale su uzajmne sukobe u Bosni i slabije mobilizaciju turskih trupa. Međutim tako povoljna situacija neće moći biti iskoristena, i ustanički plan od toga puta neće biti ostvaren.

Slabi ustanički odredi, koji su kao prethodnice prešli Drinu da podignu ustanak u Bosni, bili su u dva mala politički i ratno predor trebalo je da bude olakšan glavnom

BOSNA I HERCEGOVINA U STRATEJSKIM PLANOVIMA SRPSKIH USTANIKA

Karadževićem članovima preko Vitegrada na Bosnu. Karadžević, dobivši pod Užice, poslao je ustanike od Sokola do Nove Varoši i očekivao utjega sa ostalim trupama, pa da se krene u ofanzivu. Ali se kod Užica zaštitio, pokušavajući da osvoji tvrđavu, pa je i ofanziva odošla.

Pripreme su sprovedene i u Crnoj Gori. Ruski knezovi Sanžovski poslao je proglas Hercegovcima, pozivajući ih na ustanak. Crnogorski vladika, koji je pripremio plan upada u Hercegovinu, tražio je od Karadževića da pošalje prema Crnoj Gori ustanike odrede. Karadžević još nije krenuo u ofanzivu, a Hercegovci su tražili da se najpre upadne u Hercegovinu i oslobodi ustanak naroda, a onda da se krene na Bosnu. Na ovoj strani je i očekivana ruska pomoć potpuno izostala. Rusi nisu dostavili potrebno oružje i municiju, a ruska flota se povukla u grčke vode zbog engleskih namjera prema Carigradu. Tako je otežana situacija za akciju Crnogoraca i Hercegovaca, i sve je zavisilo od ustanike ofanzive prema Bosni i Crnoj Gori, kao i od pomoći u oružju i municiji koju sami ustanici mogu pružiti.

Karadžević se nalazio kod Užica, pokušavajući da osvoji užičku tvrđavu, i posle toga krene u ofanzivu. Te planove je onemogućio razvoj situacije na istočnom frontu. Ustanici odredi prodrili su u Krajinu po sporazumu koji je predviđao spajanje sa ruskim trupama i zajedničko nastupanje prema Vidinu. Ruske trupe nisu prelazile Dunav, kako je predviđeno, i vidinski Mula-paša blo je u mogućnosti da krene na ustanike kako bi ih potukao pre prelaska ruskih trupa. Nastupajući, potisnuo je ustanike odredi i opkolio ih kod Stubika, zbog čega je Karadžević morao da napusti opsadu Užica i prevuče veći deo trupa na istočni front.

Ratni savez ustanika sa Rusijom ne samo da nije pružio pomoć ostvarenju ustaničkog plana, već je nepotrebna ustanička ofanziva na istočnom frontu (koja je imala smisla samo u slučaju istovremenog pokreta ruskih trupa) izazvala napad vidinske turske vojske i teške ratne operacije prebacila na istočno bojište. Nešto kasnije manji ruski odredi prešli su preko Dunava u Srbiju, i izvojevana je zajednička pobjeda kod Stubika i Malajdince. Ali ta pobjeda, u toj godini nije povratila izgubljene dobiti ofanzive na jugozapadnom frontu.

Nasuprot ovoj militarnoj ruskoj akciji, francuska inicijativa je bila daleko veća. Iako nije ostvaren ni prvobitni plan da se preko Bosne i Srbije napadnu ruske trupe u Vlaškoj, ni donijeti plan, da se preko Bosne napadnu srpski ustanici i uguši ustanak. Ipak je data turskoj vojsci efikasna pomoć, naro-

čito u modernom oružju. Pa i na drugom frontu, utvrđivanje odbrana Vidina sprovedeno je po instrukcijama francuskog vukovika Mherijaka, koji se tako nalazio, kućna pomoć, koju Porta iz političkih razloga nije mogla da primi, videli smo, bila je daleko veća. To se ne može reći za rusku pomoć ustanicima, a najteža situacija je nastala kada je u ovom bezglednom ratu Rusija zaključila primirje sa Turkom, prepuštivši ustanike sopstvenom smislenju. Primirje se ipak nije završilo mirom, i rat je obnovljen 1809 godine, da dovede do daleko dramatičnije reprize onih protivravnosti ovog ratnog saveza, koje su se vidno pokazale već 1807 godine.

IV

Po zaključenju rusko-turkog primirja 1807 godine, dok su pripremani mirovni pregovori, ustanici su se preko svojih deputacija kod ruske glavne komande trudili da dobiju garanciju nezavisnosti Srbije, koju je u početku rusko-turkog rata obećao u svojoj proklamaciji ustanicima general Miheljsan. Uz to, deputati su isticali da nezavisnost treba da bude garantovana mnogo većoj teritoriji, s obzirom na postojanje oslobodilačkog saveza sa narodom iz ostalih oblasti pod Turskom. Ruskim predstavnicima, koji su se nalazili pred pitanjem zaključenja mira bez izgleda na neke veće dobiti, ustanici zahtjevi izgledali su preterani. »Nezavisnost Srbije — rekao je glavnokomandujući, knez Prozorovski — ne slaže se nikako sa njenim geografskim položajem. Ona je okružena trima velikim državama, među kojima jedna mala zemlja, kao što je Srbija, ne može biti ostavljena sama sebi i ostati potpuno nezavisna. Sto se tiče vašeg tvrđenja da su Srbi zaključili tajni savez sa njihovom braćom iz Crne Gore, Hercegovine, Bosne i Albanije da se svi zajedno oslobode turske vlasti, ja — njega ne verujem i ne mislim da postoji kakve pismene odredbe o tom savezu... Ako taj savez postoji u stvari onda je sasvim rđavo što ste ga krili od vašeg zaštitnika i od lica koja uživaju njegovo poverenje.«

Nije teško iz gornjih navoda razumeti stav Rusije u pogledu rešenja pitanja Srbije u mirovnom ugovoru sa Turkom. Srbija, navodno, po svame geografskom položaju ne može ostati nezavisna — stoga je dino što može dobiti, to je samouprava pod ruskom zaštitom, tj. učvršćenje ruskog protektorata nad Srbijom. Ali kada ustanici razvijaju strategičku zamisao koja bi ih oslobodila njihovog nesgodnog »geografskog položaja« i uharuju na oslobodilački savez kao garanciju ne samo njihove nezavisnosti već i nezavisnosti ostalih perlojenih naroda, ruskim predstavnicima je jasno da to preve-

PREGLED

stalo mogućnosti realnih ratnih dobiti i koji su od njima. U oslobodilački savez porobljenih naroda (u koji su ranije smatrali da ga treba pomoći iz egipatskih interesa) ruski predstavnici nisu verovali, jer nije bilo u skladu sa njihovim novim planovima; verovali su jednom u ruski protektorat nad Srbijom, jer su njega videli kao jedinu moguću realnu dobit.

Ruski stav u pitanju ratnih ciljeva nije se održao samo u vođenju daljih ratnih operacija, već u aktivnom upitanju ruskog izaslanika u Srbiji, Rodofinikina, u unutrašnja pitanja Srbije i podržavanju pojedinih starešina protiv Karađorđa. Bez obzira na ranije vidove u kojima su ti sukobi podgrejavani, odnas osnovnih pitanja unutrašnje politike prema osnovnim pitanjima vođenja rata je jasan. Potiskujući pojedine starešine protiv Karađorđa, Rodofinikin im je audio (i u svome ustavnom nacrtu) veću vlast u Srbiji time, što bi zavladali od ruskog cara a ne od Karađorđa — što bi, dakle, umesto nezavisnosti, tražili ruski protektorat. To bi značilo promenu ciljeva ustaničkog oslobodilačkog rata, a time i promenu ratne strategije. Umesto ofanzive radi oslobađanja novih područja i ostvarenja oslobodilačkog zaveza sa porobljenim narodima pod Turskom, trebalo je učvrstiti odbranu oslobođene Srbije u okviru njenog «geografskog polja», koji je nepovoljan za nezavisnost, ali povoljan za ruski protektorat, i pomoći rusku ofanzivu koja treba da odluči rat, i zadobije taj protektorat.

Potpirajući sukobe na unutrašnjim pitanjima, Rodofinikin je uspeo da ih prenese i na pitanja odbrane (u kojima se javljao kao saveznik i veza sa ruskom komandom), te su se javile nesaglasnosti u pitanju ratnog plana, čim su ratovni pregovori prekinuti. Razumljivo, te nesaglasnosti su bile u pitanju ofanzivnog ili defanzivnog rata. Karađorđe je ipak uspeo da sprovede ofanzivni plan, i razvio je, predvođeni lično trupe, snažnu ofanzivu na jugozapadnom frontu.

Ustanički odredi koji su prešli Drinu, ponovo su opseli Bijeljino, krenuli na Brčko, a napredovali i prema Srebrenici. Prešavši u Bosnu podigli su narod na ustanak, i po nekim izveštajima srpskim ustanicima pridružilo se 5000 bosanakah ustanika. Glavna ofanziva razvijena je pravcem Crna Gora i Hercegovina. Ustaničke trupe pod Karađorđem zauzele su Novu Varoš i Sjenicu, zatim potukle Sulejman-pašu Skopljaka između Prijepolja i Sjenice, usiljenim noćnim maršem prevalele put do Suvodola i potukle pečkog Numan-pašu, sprečivši tako spajanje turskih trupa. Odmah zatim preduzet je napad na Novi Pazar, uzor zauzeta i opsjednuta tvrđava. Po likvidiranju tvrđave, Karađorđe je

nameravao da preduzi napad prema Crnoj Gori. Karađorđevi izaslanici stigli su u ustanički logor, radi dogovora o daljoj zajedničkoj akciji, koja je zavistila od trenutne uspeha i mogućnosti dostizanja oslobađanja i mira u budućim. I ovoga puta, uprkos svim velikim uspehima, situacija na istočnom frontu pokazivala je obustavu ofanzive, i opazila sve njene tekovine.

Na jugoistočnom frontu ustaničke trupe zauzele su položaje prema Nišu, očekujući razvoj situacije na ruskom ratnom. Međutim, ruske trupe nisu prelazile Dunav, a posle neuspješnog pokušaja da zauzmu Đurđev, sa izvesno vreme obustavile su operacije. Videli da ruske trupe nemaju nameru da skoro prelope Dunav, glavni komandant ruske vojske odveo je jake snage od Sumje i uputio ih preko Niša na Srbiju, kako bi pre prelaska ruske vojske probio ustanički front. Snažne turske trupe, spojivši se sa vojskom koja se nalazila u Nišu, probile su ustanički front na Kamenici i prinudile ustanike da se povuku u Deligrad. Karađorđe se tada nalazio u ofanzivi na jugozapadnom frontu, ali, pošto je situacija na jugoistočnom frontu postajala sve ozbiljnija pritiskom na Deligrad, a ruske trupe nisu prelazile Dunav, Karađorđe je bio prinuđen da obustavi ofanzivu. Napustio je opsadu Novog Pazara, povukao i ostale trupe sa svoga fronta na zaštitna položaje, a naredio i odredama koji su prešli u Bosnu da se povuku natrag preko Drine. Tada su turske trupe već uspele da izvrše prodor kod Deligrada niz Moravu sve do Dunava, presekašći Srbiju na dva dela. Izvanrednim naporima Karađorđe je uspeo da stabilizuje front na Moravi i odnese nekoliko odlučujućih pobeda pri pokušajima turske vojske da se prebaci preko Morave radi nastupanja ka Beogradu. Uskoro je došlo do povlačenja turskih trupa zbog početka ruske ofanzive.

Tekovine ustaničke ofanzive bile su izgubljene, a unutrašnji razdori su jačali na pitanju krivice za pretrpljene poraze, i pitanju daljih odnosa sa Rusijom, posle iskustava koja su pokazala da ruska komanda ne ispunjava sporazume o ratnim operacijama. U svojim pismima ruskom glavnokomandujućem, knezu Pruzorovskom, Karađorđe je otvoreno krivio rusku komandu, jer je ustanicima dala nalog za početak operacija a sama nije krenula u ofanzivu.

Posle iskustava iz 1809 godine, i sve ozbiljnijih sukoba na političkim pitanjima koji su se održavali i na ratne planove, bilo je zahteva i teško mobilisati sve snage za nove ofanzivne pokušaje, utoliko pre, što je takve planove ruska komanda podržavala. Starešine sa koje se ruski uticaj oslanjao, podgrejavali su u

BOSNA I HERCEGOVINA U STRATEJSKIM PLANOVIMA SRPSKIH USTANIKA

naroda nije da se upotrebi strateški tipičniji položaji Srbije, uprkos razmatranju tog naroda protiv stvaranja još kakvog raskolnčkog saveza — odnosno, razdvajajući se od većine protivnika, da li, Bosna, uprkos Naprednim, jedinstven, nije bilo ni to u slučaju da nastane Srpsko-Raskolnčki savezništvo u Srbu, koje demokratski i dalje može nastaviti da slobodu i nezavisnost, za Srbiju je predloženo tako neodoljivo nametnulo, a koji se na Prvu dogovore, sa upućenim narodu kada on postat će, i kada Srbija bude postala ustrojena. Takođe istovremeno istovremeno mogu postojati i odnosi da se nametnulo postat će i to je jedinstven.

Stranica u kojoj se ne upotrebi tađe 1918 godine nije je tekla. Uprkos to je bila ustanika koja se odvijala između ustanika, nastajali su grupni odnosi prema ustroju postojeci na različitosti naroda sa protivnicima naroda Balkana, koji bi bio garancija i njihove nezavisnosti. Isti odnosi mogu nastati ili se upotrebi tađe otko, a koji se nastojati od stvarnog ustrojstva, koji bi bio

se svih strana nastoje uspostave. Istovremeno se nastojati od stvarnog ustrojstva, koji bi bio garancija i njihove nezavisnosti. Isti odnosi mogu nastati ili se upotrebi tađe otko, a koji se nastojati od stvarnog ustrojstva, koji bi bio

Planje istovremeno ustanika Srbija 1918 godine, postojeci je i nastojati od stvarnog ustrojstva, koji bi bio garancija i njihove nezavisnosti. Isti odnosi mogu nastati ili se upotrebi tađe otko, a koji se nastojati od stvarnog ustrojstva, koji bi bio

MIROSLAV ĐORĐEVIĆ

